

ONA TILI O'QITISH METODIKASINI TOJIK TILIDA O'RGATISH.

Termiz DAVLAT
universiteti tojik filologiyasi 2

Bosqich talabasi **ahadova Farida.**

ANATATSIYA O'quvchilarning ravon va burro nutqini shakllantirishda, dunyoni anglatishda o'qituvchi nutqining ham o'rni beqiyosdir. Kalitso'zlar.

mamlakatimiz, texnologiya, pedagogik, psixologik, zamonaviy, nutq, o'quvchilar, og'zaki, yozma, grammatika, leksika, lingvistika.

“Mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar faqatgina xalq manfaatlarini uchun, uning baxt saodati uchun xizmat qilayotganining guvohi bo'lib turibmiz. Dars tojik tili da jarayonlarida o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish ilg'or texnologiyalarning yangi usullarining qo'llanilishi darslarning rang-barang va qiziqarli tarzda o'tishiga olib keladi, o'quv materiallarining chuqur o'zlashtirilishiga ham keng imkoniyatlar yaratadi. Pedagogik qarashlarda "Oddiy o'qituvchi - gapiradi, yaxshi o'qituvchi - ko'rsatadi, juda yaxshi o'qituvchi motivatsiya beradi", degan gap bor. Zamon talabiga muvofiq holda har bir fan o'qituvchisi o'zining mutaxassisligini, chuqur o'zlashtirgan, pedagogik-psixologik hamda metodik bilim, ko'nikma va malakalarini puxta egallagan, ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshiradigan zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan xabardor va ularni ta'lim jarayonida qo'llay olish malakasiga ega bo'lishi bilan birga innovatsion faoliyat egasi bo'lishi lozim. Ayni paytda o'qituvchi har bir darsning muallifi hisoblanadi. Chunki, o'qituvchi ushbu darsni tayyorlashda ilg'or o'qituvchilar tajribasiga tayanadi, uslubiy qo'llanmalarni o'rganadi va uni amalda qo'llaydi. Bizga tojik tili ma'lumki yuqori sinf o'quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish yuqori sinf o'qituvchisining oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Bu borada tojik tili

o'qituvchining o'rnini hech qanday vosita bosa olmaydi. O'quvchilarning tojik tili ravon va burro nutqini shakllantirishda, dunyoni anglatishda o'qituvchi nutqining ham o'zni beqiyosdir. Shuning uchun o'qituvchi tojik tilida o'z nutqi ustida ham mukammal ishlashi va darslarini tashkil qilishda o'quvchilarni barkamol hamda har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash uchun puxta bilimli, o'z fikrini chiroyli, ravon nutq qonuniyatlarini chuqur egallagan holda ifoda qila bilishi lozim. Nutq deganda so'zlash jarayoni va uning natijasi tushuniladi. Aslida nutq – bu insonning eng oliy, murakkab, ruhiy vazifalardan biri bo'lib hisoblanadi. Odamning ijtimoiy mehnat jarayonida kishilar o'rtasida o'zaro fikr almashinuv vositasi sifatida vujudga kelgan spetsifik funksiyasi. Inson tashqi olamdagi va hodisalarni sezgi organlari yordamida va nutq vositasida idrok yetadi. So'z signalizatsiyasi, ya'ni nutq tufayli odam borliqni umuman, fikran idrok etishi mumkin. Tojik tili nutq o'rganganlari, odam organizmining nutq tovushlari hosil bo'lishida qatnashadigan turli qismlari. Nutqning tashqi va ichki, og'zaki va yozma turlari bor. Tashqi nutq asosan aloqa bog'lash maqsadlariga xizmat qiladi, shuning uchun u tinglovchilarga tushunarli qilib tuziladi. So'zlanmaydigan va yozmaydigan ichki nutq, ya'ni o'zi uchun bo'lgan nutq - o'zini bilish, tafakkur jarayonlarida g'oyat muhim ro'l o'ynaydi. Ma'lumki, so'zlashuv tili nutq o'stirishning dastlabki boshqichi hisoblanib, u asta-sekin takomillashib boradi. So'zlashuv tili esa o'qilgan matnlarni og'zaki hikoya qilishda namoyon bo'ladi. So'zlashuvga o'rganish barcha darslar jarayonida amalga oshadi, lekin o'qish darslari yetakchi ahamiyat kasb etishi lozim. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilariga ma'naviy kamolot tojik tili orqali mujassamlashadi. Tojik tili, shu jumladan, o'qish nutq o'stirish ta'lim – tarbiya jarayonidagi eng muhim vositalardandir. O'quvchilarning og'zaki va yozma nutqlarini me'yorlashda, ularning mutanosibligini ta'minlashda, milliy tilning tabiati va o'ziga xos xususiyatini belgilashda, ifoda va talaffuz qonuniyatlarini aks ettirishda ohangdorlik, ya'ni qiroat bilan o'qishning amaliy ahamiyatini o'stirish, adabiy til me'yori va mezonlariga rioya qilish, o'qish metodlarini takomillashhtirish yo'llarini izlash va eng qulaylarini amaliyotga tatbiq qilish zarur. Adabiy Tojik tili qadimgi fors-tojik tili (9-15-asrlar)ga fors, tojik va dariy tillarida so'zlashuvchilar

uchun umumiy manbaga borib taqaladi. 20-asrda adabiy tilning soʻzlashuv tili bilan yaqinlashuvi natijasida unda, ayniqsa, leksikada, jiddiy oʻzgarishlar roʻy beradi. Fors-Tojik tilidagi ilk yozma yodgorliklar 8-asrga mansub. Chet til qoidasi. Ona tili va ikkinchi til taʼlimidagi qoidalar sistemali (uzviy) lingvistik mazmun kasb etadi. Chunki tilni tabiiy muhitda amaliy oʻrganish va unga ajratiladigan vaqt (soatlar) miqdori mukammal qoidalar berish imkoniyatini yaratadi. Chet til oʻrgatish sharoiti (sunʼiy muhit va ajratilgan 11 kam soatlar) qoidalarni oddiylashtirish va sonini ozaytirish muammosini koʻndalang qilib qoʻyadi. Til birligi, bir tomondan, sezgilar yordamida idrok etilsa, ikkinchi tomondan, faqat tafakkur hosilasi, mantiqiy jarayon natijasi boʻlib roʻyobga chiqadi. Nutq faoliyati nazariyasidan maʼlumki, faoliyat mazmunini harakatlarni tashkil etadi (akademik Aleksey Nikolayevich Leontyev). Subyekt harakati oriyentir (yoʻlovchi) va ijro qism laridan iborat. Mas. grammatik harakatlarni egallash nutqning grammatik shakl ulanishida avtomatlashgan malakaning hosil boʻlishi demakdir (prof. Valentina Samoylovna Setlin ilmiy kashfiyoti). Harakat, oʻz navbatida, operatsiyalardan tuziladi. Operatsiya harakatning roʻyobga chiqish vositasidir. Operatsiyalar sistemasi harakat modeli, uni bajarish algoritmidir. Til oʻrgatish metodikasida algoritm bilan qoidani chalkashtirish yaramaydi. Algoritm deganda, oddiy operatsiyalarni muayyan izchillikda bajarish haqidagi aniq koʻrsatmani tushunamiz. Har qanday algoritm bu qoidadir, lekin har qanday qoida algoritm emas. Qoida nomi bilan odatda nutqiy grammatik koʻnikma hosil qilish jarayonida qoʻllaniladigan koʻrsatmalar yoki umumlashmalar majmuasini atash maʼquldir. Chet til qoidasi nutq faoliyatini egallashni osonlashtiruvchi vositadir, qoida nutq materialini oʻzlashtirish nuqtayi nazaridan ikkiga boʻlinadi: Qoida umumlashma (material nutqda oʻrganilgandan soʻng) va qoida koʻrsatma (material oʻrganilishi oldidan beriladi). Qoʻllanilishi jihatidan qoidani uch guruhga ajratish maqsadga muvofiq: 1) verbal qoidalar (soʻz yordamida taʼriflanadi): a) darslikda yozilgan (verbal-grafik qoida) va b) muallim yoki oʻquvchilar chiqaradigan qoidalar. Bularni verbal taʼriflanadigan qoidalar deb nomlash mumkin; 2) vizual qoidalar (soʻz ishtirokisiz, taʼriflamay beriladigan qoidalar): sxema, jadval va simvol (mas. S + P + O) kabilar; 3) qoida

analogiya (so‘z yoki biron belgi yordam isiz o‘quvchilar tomonidan ixtiyorsiz holda yoki o‘zlarining til tajribasiga ko‘ra, ma’lum lisoniy tushuncha va qonuniyatni bildiruvchi „qoidalar“, mas. ot, sifat, gap, ega, kesim singari terminlarda ifodalangan tushunchalar yoki gapda so‘z tartibi, so‘z yasalishi hodisalarini bildiruvchi chet til qonuniyatlari va h.k.). 12 Qoida mazmuniga ko‘ra uch darajada bo‘ladi: 1) dastlabki yoki birlamchi qoida (til hodisasining biron fakti, mas. hozirgi zamon fe’lining 3-shaxs birlik shaklda yasalishi); 2) ikkilamchi yoki qiyosiy qoida (a) bir tomonlama solishtirish, mas. inglizcha hozirgi zamon fe’lining 3-shaxs birligi va boshqa shaxslar shakllarining yasalishi, (b) ikki tom onlam a solishtirish; 3) yakuniy qoida sistemalashtirish, (a) biron hodisaning barcha shakllarini umumlashtirish qisman sistemalashtirish, mas. hoziigi zamon fe’lining barcha shakllarda tuslanishi, (b) ushbu bosqichda hodisalaming barchasini umumlashtirish dasturiy sistemalashtirish, mas. fe’llar uch zam onda q o‘llanadi va (d) chet til o‘qitish kursida o‘iganilgan til hodisalarining barchasini umumlashtirish nisbatan to‘liq sistemalashtirish. Uchala darajadagi qoidalar ham faqat maktab til materiali yuzasidan beriladi, ular tilni sistemaga solishdek lingvistik maqsadni ko‘zlamaydi. Chet til hodisalari haqidagi qoidalamning ona tili yoki ikkinchi tildagidan farqlari yana shundaki, ular o‘quvchilar o‘rganayotgan chet tilda emas, ona tilida beriladi, yod olinmaydi, daftarlarga yozilmaydi, alohida so‘ralmaydi.

ADABIYOTLAR RÖYXSTI

- 1.Zunnunov A. va boshq. Adabiyot o‘qitish metodikasi. -T.: “O‘qituvchi”, 1992.
- 2.Yo‘ldoshev q. va boshq. Adabiyot o‘qitish metodikasi. -T.: 1994.
- 3.To‘xliiev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. –T.: “Yangi asr avlodi”, 2007.
- 4.To‘xliiev B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. –T.: A.Navoiy nomidagi O‘zbekiston milliy kutubxonasi, 2012.